

Irodalmi Szemle.

A török faj eredete.

The Origin of the Turks. by. Edward H. Parker. Értekezés az *English Historical Review* 1896. júliusi számában.

Parkertől, kinek *A thousand years of the Tartars* című munkáját a *Századok* 1896. áprilisi füzetében ismertettem, nemrég egy újabb dolgozat jelent meg. Ezúttal a török faj eredetéről, mely azon érdeknél fogva, melylyel a magyarok legrégebb története ép jelenleg bír, megérdemli, hogy megismerkedjünk vele. Szerzőnek, mint tudjuk, mint „sinologus“-nak vannak érdemei; de nem érti a török nyelvet s még a byzanci írókat is csak mások útján ismeri. Ennyit bevezetésül.

Szerinte a török faj legrégebb történetére nézve kétségtelenül legfontosabb forrásaink a Szui és Tang dynasztiák történetéről írt sinai évkönyvek, melyek a Krisztus utáni 580—618, illetőleg 618—905-ig terjedő időközöket foglalják magukban. Az ezen 3 $\frac{1}{4}$ évszázadot megelőző időszakban fejtelenség uralkodott időről-időre a mennyei birodalomban, mely alatt, több mint két évszázadig, Éjszaki Sina fölött tunguzi tatárok uralkodtak, kik közt a Wei dynasztia volt a leg-híresebb, melynek történelme ma Twan-lin híres compendiumában van megörökítve. Ez, valamint a *Kang-mu* és *Lieh-tai Ki-sz* néven ismert sinai évkönyvek, továbbá egy pár töredék, költemény, életrajz stb. képezik összes forráskészletünket a sinai irodalomban. Mindezt kivonatban, valamint a római és byzantin, továbbá perzsa, török, arab stb. írókból vett adatokat már De Guignes állította össze a hunokról írt történelmében, de miután a sinai nyelvet maga nem értette, ő Rémusat, D'Herbélótés a XVIII. századbeli jezsuita hittérítők fordításait használta föl munkájában.

A sinai források használatánál azonban több komoly nehézség forog fenn. Először is az otromba sinai írásmód; így pl. a *teghin* és *tele* keleti

szóknak megfelelő sínai jegyek csak egy apró vonalocskában különböznek egymástól De Guignes mindenütt a *tele* szót használja, de Devéria több év előtt kimutatta, hogy a *teghin* szó „közelebb áll a valósághoz“. Továbbá De Guignes könyve, ámbár elvitázhatlanul kitűnő munka a maga nemében, Parker szerint tele van ellentmondásokkal, olvasási hibákkal és sok más mindenféle hibával, melyek miatt fölötte nagy óvatossággal kell azt használni. Szerzőnk szerint a francia írónak nagy hibája az, hogy az „igour“ és „ouigour“ neveket minden következetesség nélkül használja, egyes törzsniveket majd egyik, majd más-más törzsrre erőszakolja. A sínai „geougen“ törzset minden ok nálunk az avarokkal azonosítja stb. Ennyit De Guignes művéről, melyet nélkül szokássá vált már úgy idézni, mint a szentírást.

Maguk a sínai írók pedig tele vannak írási- és nyomtatási hibákkal, melyeket a fordítók azután még tovább is szaporítottak. Ugyanazon török egyéneket több néven emlegetik, rangot jelentő szókat összetévesztenek egyének tulajdonneveivel. Az európai tudósok azután még inkább összekuszálják azt a pár gyér adatot és az eredmény *confusion worse confounded*. A földrajzzal nem törődve, egymástól ezer (angol) mérföldre fekvő helyeket összetévesztenek egymással. Egyes törzsek eltűnnek Ázsiában és Európában bukkannak reájuk a tudósok, anélkül, hogy a két nép azonosságára a legparányibb bizonyítékuk volna. A török, mongol, tunguz törzseket mind összetévesztik egymással.

Ha már most figyelembe vesszük továbbá azt, amit pl. Thúry Józsefnek a *Századokban* imént (1896.) közölt cikkeiből is kiviláglik, hogy az arabs betűkkel írt földrajzi vagy tulajdonnevekben sem lehet igen bízni, mert egy-egy kacskaringó csekély megváltoztatásával egy vagy két pont áthelyezésével, sőt még makulával is a legbámulatosabb név-változtatást vagyunk képesek eszközölni,¹ hogy továbbá még ha nincs is hiba egy-egy földrajzi név kiírásában, nem lehet biztosan eldönteni, hogy tulajdonképen mit akar a keleti író vele érteni:² a nem nagyon vérmes olvasó végre arra a meggyőződésre fog jutni, hogy az ilyen ingadozó alapra épített tudomány nem lehet más, mint a mit a német »Konjectural-studium«-nak hív, — magyarul kártyavár. A mit Hovelacque a hasonló fajtájú etymologia-gyártásról ír, az reá illik az ilyen történet-csinálásra is. Merő divinatio, nem egyéb találgatásnál. Hogy modern példát idézzünk, tudjuk, hogy van *Galiczia* Ausztriában és Spanyolországban, *Moravia* Skótországbán és a magyar határon. *Dacia* alatt Erdélyt vagy Dániát érthetjük. A *Siculus* névvel nemcsak a szicíliai embert, hanem a székelyeket is nevezték. *Garay*

¹ Igylesz a *Vfa* szóból *Duna*. Így lett *Ibn. Dusztából* *Ibn. Rosztech*.

² A *Dsihun* folyó egyszer az *Oxus*, másszor a *Duna*. Az *Itil* név alatt érthető az *Oxus*, a *Dön* a *Dneper*, a *Volga*, a *Dneszter*, vagy »minden nagyobb folyó.« Azért tehát minden mappa teljesen fölösleges.

magyar és spanyol családnév, *Kállai* lehet magyar családnév vagy kelet-indiai folyó neve. A *Kháma* név ismeretes Oroszországban és Dél-Afrikában. A magyar-olasz *Ráthold* nemzetségnév egy község neve Irlandban és így tovább *ad infinitum*. Elképzelhetjük most már, hogy ily gazdag anyaggal egy évezred múlva egy ügyes Horváth István milyen nagyszerű elméletet észlelhet majd ki.

De Guignes, mint tudjuk, a sinai írónál »hiung-nu« néven említett népeket Attila hunjaival azonosította. Erre nézve Howorth, a mongolok történetírója azt írja a *Journal of the Anthropological Society* 3. kötetében, hogy egyetlen egy hírneves európai tudós (az egy dr. Latham kivételével talán) sem származtatja mai napság a hunokat a sinaiknál említett hiung-nuktól. Parker mindazonáltal mégis föntartja azon véleményét, hogy De Guignesnek ebben a pontban mégis csak igaza van és az olvasót, ki ennek bebizonyítását kívánja, a tatárokról írt főnebb említett saját munkájára utalja, hol azonban nagy meglepetésünkre azt találjuk, hogy szerző véleménye szerint ezen állítását határozottan sem bebizonyítani, sem megdönteni nem lehet.¹ Ez újabb értekezésében pedig még egy lépéssel tovább megy s azt állítja, hogy annyi bizonyos, miszerint sem a szittyák, sem a hunok nem voltak török eredetűek.² De további bizonyítgatásai folytán ismét azt állítja, hogy a török faj a hiung-nu család egy ágát képezi.³

Mint látjuk szerzőnk sem képez kivételt spekulátor-kollegái közt. Elméletet elméletre halmoz, ugyanazt egyszer állítja, másszor tagadja, míg végre annyira összekuszálja saját doctrináit, hogy elvégre bajos eldönteni, hogy tulajdonképen mit tart igaznak, mit tagad — *tout comme chez nous*.

Ezen dolgok előrebocsátása után aligha lesz érdemes szerzőnek cikkéből többet idézni. Miután azonban vannak nálunk is, kiknek a »tudomány« ez a fajtája tetszik, érdemesnek tartottam az illetők figyelmét Parker dolgozatára fölhívni.

Mindenesetre fontos azonban tudnunk azt, hogy Parker, a sinologus, mint vélekedik a sinai források értékéről. Szerinte tény az, hogy a sinai íróból kikapott egyes adatokban nem szabad bízni, hanem egyik sinai író állítását gondosan össze kell vetni írotársainak tudósításaival és az eredményt a legújabb európai kutatások világnál megfontolni. »Mindaddig míg a sinai történelmet teljesen ki nem

¹ »Whether the Hiung-nu of China are to be etymologically (így!) connected with Av be *öwvz*, Huns, and Huns of the west, is a question which is scarcely susceptible of positive proof either one way or another.« *A thousand Years* etc. p. 2.

² »Of Course I. agree that it is certain that neither Scythians nor Huns could have been turks.« *Engl. Hist. Review* XI. 431.

³ »The Chinese tell us in positive terms that the Turks were a branch of the Hiung-nu.« *Engl. Hist. Review* p. 435.

aknáltuk, mi sinologusok valamennyien fél-szeműek maradunk a vakok közt. Mindannak a mit a legrégebb Han és Han-utáni korból a történetírók följegyeztek a »hiung-nu« népről, szóról-szóra való fordítása megjelent a *China Review* XX. és XXI. kötetében mintegy 1700 magyarázó jegyzettel. De Guignes ezt csak kivonatossan közölte. Ugyanebből az időközből az *Anthropological Review* III. és IV. kötetei is tartalmazznak fordításokat Wylie tollából, de minden annotatio nélkül. Végre Parkernál megvan kéziratban szóról-szóra lefordítva mindaz, amit Ma Twan-lin följegyzett a hiung-nu, tunguzi tatár, török, uigur, cathay stb. népekről, több mint 3500 magyarázó jegyzettel és e kézirat — Parker szerint — bármely tudományos társulat rendelkezésére áll, mely kész volna azt kinyomatni Van nála azonkívül mintegy 1000 sinai jegyzet (kivonat?), melyet a kérdésben forgó tárgyról különböző sinai forrásokból összböngészett. Szerző nem említi, hogy valjon följánlotta-e már kéziratát a *Royal Asiatic Society*-nak és ha nem, miért nem.

London, 1897. febr. 1.

Kropf Lajos.

A bronzkor emlékei Magyarhonban.

Irta: *Hampel József.*

Áttekintő ismertetés. 34 ábrával a szövegben, 73 tábla, 1375 képpel. Budapest Az orsz. régészeti és embertani társulat kiadványa. 1896. Tagilletmény (ára?)

Alig 60 évvel ezelőtt, 1836-ban kezdte a dán Thomsen vitatni a bronzkor létezését, holott hazánkban már 1828-ban felvetette a Tudományos Gyűjteményben ezt a kérdést Jankovich, a kit 1833-ban fáradhatatlan kutató-társa s a kis terennei hirneves leletek megmentője, Kubinyi Ferencz követett a „Sas“ cz. lap hasábjain. A mit külföldön is csak az ötvenes évekkel juttathatott diadalra Worsae a dániai régiségek szerencsés ásatója, s a mi ott a legújabb időkig a germaniai múzeum nagytekintélyű igazgatója Lidenschmidt, Hostmann, s mások ellenezni tudtak: ahhoz hazánkban már 1848 előtt gr. Kemény József gerendi múzeuma s Ackner Mihály szép gyűjteménye a Szeben melletti szenterzsébetfalvi ág. ev. paplakban tanúságos adalékokat szolgáltatott s mai napság nemcsak a budapesti n. múzeum, de a vidék sok gyűjteményével a kolozsvári múzeum is igen gazdag leletekkel illusztrálja a hazai bronzkor hatalmas virágzását.

Hampel József könyve úgy a gyűjtőknek, mint a szakembereknek nagy segítségül szolgálhat úgy tanúságos fejtegetéseivel, mint különösen gazdag illustratioival, melyek a megelőző két kötet CLXXXII. tábláját CCXVI-ra egészítik ki.

A 15 fejezetből álló elméleti fejtegetés a hármasszázad művelődési korfejlését, a bronzkor első úttörőit ismerteti a külföldről és hazánkból;

majd a hazai bronzipar jellemző típusait általában s az egyes készítményeket, mint ár, tű, keskeny, tömött és köpüs véső, hornyolt élű véső, köpüs csiszoló, kötőrő, lapos, karimás, szárnyas, tokosvéső, kalapács, fejsze, balta, csákány, sarló, kés, borotva, fűrész, horog, csiptető. Fegyverekből a kardok kétfélesége, t. i. *liliumlevelű* és *nádlevelű* kardok, azok ötféle markolata (Tuzsérrel Szabolcsm., Vajáról u. ott, Budapestről, az Ipolyságról bemutatott mintákon), a lándzsa, nyíl, alabárd, harci fejsze, balta, csákány, buzogány, sisak, karvédő-tekeres és korong mind jellemző mintákon találja magyarázatát. Ékszerekből diadém, diadém, nyakgyűrű, karperecz, ujjgyűrű, fibula, öv, gombostű, kisebb ékszerek, kocsisószerszám, edények hasonló bő magyarázatot nyernek. A bronztárgyak technológiája után az ásvány-, növény- és állatországból felhasználható anyagok, majd ebből folyólag az ipari, gazdasági, kereskedelmi viszonyok, a lakásvédelem, temetkezés, az életmód, az öltözködés és vallási gyakorlat beható fejtegetése után kimutatja szerző, hogy nem a Kaspi-tenger felől, hanem Kis-Ázsián át a Balkánnak s úgy a Duna-völgyén terjedt el a bronzipar. Megszületését „Kr. u. IV. század körül feltételezi.

Az erdélyi részekből aránylag kevés leletet ölelnek fel Hampel táblái, s különösen sajnálhatjuk, hogy a kolozsvári múzeum változatos leletei rendszeres összefüggő bemutatást itt sem nyertek. Hazarészünket képviselik a CCXXIV. táblán Maros-Vásárhely vidékéről a n. múzeumba jutott s utazási megfigyeléseim szerint a Nyárad-Gálfalváról egy maros-vásárhelyi rézműveshez került vagy depot-lelet vagy öntőműhely tartozékául számítható nyitott végű s négyélű karpereczek, hajtók, ruhára varrható pitykék, vékony sodronyú karikák. A bronzkorra jellemzően díszített két bögre, egy tál és két kis gyermekjátékféle bögre említendők innen. *Ördögös-Fűzcsről* (Szolnok-Dobokam.) dr. Temesváry János és Ornstein József nyug. cs. és kir. őrnagy mentettek meg 1895-ben egy érdekes bronzleletet, melyben 29 tokos véső átmeneti formáival, 2 sodronytekercses fibula, 1 lándzsa, trébelt lemezből készült bronzcsészék, buzogányok a figyelemreméltók. *Magyar-Láposról* két harci fejsze (egyik gombos fejjel), Magyar-Décséről 1 tokos véső, mind Flóth Ferencz bethleni gyűjteményéből a CCXLVIII. táblát alkotják. A CCXLIX. táblán a hunyadmegyei brádi (és nem brodi) bronzlelet, mely Boross vasúti igazgató ajándékából az aradi Kölesey-egyesület tulajdonába jutott. Két vonaldíszszel ellátott és hüvelykujj formán végződő karperecz, 1 füles tokos véső, 1 lándzsa képezik az erdélyi Érczhegység eme figyelemreméltó leletét A Királyhágón kívül eső szomszédos területről a bécsi csász. régiségtár 4 arany csészéje (CCXLVI), a pusztabodolyai sarlók, tokos véső karpereczek (CCIV—V—VI. tábla), bronzlepleny említendők.

A tanúságos könyvhöz egy átnézeti térképet óhajtottunk volna még. A címet nem ítélnéjük magyarosnak.

Téglás G.

A renaissancekori műveltség Olaszországban.

Írta: *Burckhardt Jakob*. Fordította: *Bánóczy József*. II. kötet. Budapest, 1896.

E folyóirat múlt évi harmadik füzetében (131 l.) bővebben szótoltunk a fentcímzett műről, az első kötet fordításának megjelenése alkalmából; azóta, november végén, a II. kötet is megjelent, szintén a tad. Akadémia könyvkiadó-vállalatában, mint az 1896. évi illetmény utolsó kötete. E kötetnél, az elsővel szemben, két körülmény tűnik szembe: először, hogy a fordítás fölülvizsgálását most nem Alexander Bernát végezte (kinek felülvizsgálói tolla az I. kötetnél oly könnyen átsiklott feltűnő magyartalanságok fölött is), hanem Szily Kálmán akadémiai főtítkár, — s másodsor, hogy a mű fordítása kifogástalan. E kötet átültetésére fordított nagyobb gond mellett bizonyít az is, hogy azt késő őszszel adták ki, holott az *Akadémiai Értesítő* már tavaszra jelezte megjelenését. (Ak. Ért. 1895. évf. decz.).

Burckhardt művének átültetését nyereségnek tartjuk irodalmunkra nézve, nyereségnek önmagáért, mint igazi jeles alkotást, mely mintául szolgálhat a műveltségtörténeti monographiára, s nyereségnek a tárgyalt korszak fontosságáért, mely hazánk történetével oly szoros kapcsolatban áll, arra oly sokképen éreztette befolyását. Kifogásunk csak az ellen van, hogy e korszaknak, tíz évi időköz alatt, immár két művet szentelt az Akadémia könyvkiadó-vállalata, míg némely — szintén eminens fontosságú korszakok, események, jelenségek, melyek közönségünk előtt kevésbé ismeretesek, hátra maradnak.

Ha a fordítás s illetőleg a nyelv szabatosága ellen e kötetnél nem lehet kifogásunk, a jegyzetekkel és idézetekkel ezúttal sem lehetünk megelégedve; ama kifogások, a melyeket az I. kötet ellen emeltünk, ez ellen is felhozhatók. Most is egyre másra előfordúl olasz, francia s magyar művek idézésénél (pl. az I. kötet valamely adatára való hivatkozásnál) a lapszám után az *ff* jegy. E jegynek a magyar nyelvben semmi idevágó értelmét nem ismervén (a Pallas-Lexikon szerint *legfinomabb* rövidítésére szolgál), nem tarthatjuk azt egyébnek, mint a német *und folgende Seiten* (s köv. l.) jegyének; igaz-e ez, a fordító mondhatja meg, valamint azt is, hogy ha igaz, mit keres e jegy olasz s magyar művek idézésénél? Továbbá a forrásművek címének idézésénél most se jár el egészen híven a fordító; francia mű címében *Páris* áll Paris helyett, német mű címében *Lipcese* Leipzig helyett (7, 30, 117, 154, 268 l.). A latin eredetű s nyelvünkben félig-meddig meghonosult szokat olykor e kötet is változó orthographiával írja (classicus, classzikus, speciális, Sylveszter, predikáció, predikáció, ellenreformatio stb.).

Szokatlan kifejezés: csodatékony Mária-kép (281 l.), látványság (175 l.), ellenérzéssel viseltetik (199 l.), az mind hozzáfűződtetik (216 l.), e jellen alaphiánya a kifejlett individualismus (e. h. hibája).